

- HORVÁTH ISTVÁN 1980. *Magyarózdi toronyalja. Írói falurajz egy erdélyi magyar faluról*. Második kiadás. Magyar Helikon, Budapest.
- KOVÁCS ANTAL 1987. „Járok-kelek gyöngyharmaton...” Növény- és állatnevek a Felső-Szigetköz tájnyelvében. Mosonmagyaróvári Helytörténeti Füzetek 6. Hazafias Népfront Városi Bizottsága, Mosonmagyaróvár.
- MAJOR ISTVÁN 1979. *Lesz-e sas 2000-ben? Az állatvilág múltja, jelene és jövője*. Natura, Budapest.
- PENAVIN OLGA–MATIJEVICS LAJOS 1980. *Székely szójegyzék*. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék.
- SCHMIDT EGON 1987. *Nemszeretem állatok*. Natura, Budapest.
- ULICSNI, VIKTOR 2013. *Folk knowledge of invertebrate species in Central Europe*. Poszter. 36th Annual Meeting of the Society of Ethnobiology „Climate Change and Ethnobiology”. University of North Texas in Denton, Texas, May 15–18 2013.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LÖRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.

KICSÍ SÁNDOR ANDRÁS

ÉLŐNYELV

Az *á* előtti illabiális *á*-zás a Csallóközben

1. Bevezetés. A magyar nyelvjárások területi egységeinek jellemzésekor a dialektológiai szakirodalom megjegyzi, hogy a csallóközi–szigetközi nyelvjárascsoportban az *á* előtti *a* gyakran illabiális (*mádár; kápál*), illetve nyíltabb ejtésű (*apját*) lesz (vö. JUHÁSZ 2003: 271; MENYHÁRT–PRESINSZKY–SÁNDOR 2009: 126). Ez a hangkörnyezettől függő, asszociatív jelenség csupán az *á* előtti *a* hangot érinti, mely a köznyelvhez viszonyítva illabiálisan hangzik az érintett helyzetben. A tanulmány először áttekinti e hangtani jelenség történetét, elterjedtségét a nyelvtörténeti és a nyelvjárástani szakirodalom segítségével, majd szinkrón nyelvjárási adatok felhasználásával és a számítógépes dialektológia módszereivel rámutat az *á* előtti illabiális *á* (vagyis inkább *á ~ e*) hang n y e l v f ö l d r a j z i, valamint a k u s z t i k a i f o n e t i k a i jellemzőire a Csallóközben.

2. Nyelvtörténeti, nyelvföldrajzi, hangtani áttekintés. Az *á* előtti asszociatív illabiális *á*-zás eredetéhez két különböző magyarázat fűződik. Az egyik szerint megőrzött régiség: a mai *a* elődjének, a hajdani általános *á*-zásnak *á* előtti helyzetéhez kötött megőrződése. A másik felfogás szerint az *á* illabiális asszimiláció: az *á* hátraható részleges hasonító hatására illabiálissá lesz az előző szótagban lévő *a* hang: *kapa*, de: *kápál*; *apa*, de: *ápám* (E. ABAFFY 2003: 603). Ez a jelenség a nyelvterület egymástól távol eső pontjain, főképp a csallóközi–szigetközi, valamint a székely és a moldvai nyelvjárásokban figyelhető meg. BÁRCZI GÉZA feltételezi, hogy a területileg távol eső részekben az *á* előtti illabiális az *á* hangok nem mindig azonos eredetűek: egyik területen az asszociatív megőrződés, a másikon az illabiális asszimiláció a helyénvaló magyarázat (BÁRCZI 1967: 159).

Az írott forrásokban az *á* általános jelöltelensége a konkrétabb területi és kronológiai megállapításokat lehetetlenné teszi. Egyedül az észak-dunántúli (szigetközi) részleges *á*-zásra van megbízható írásbeli fogódzónk a 17–18. század fordulója körüli időből,

ugyanis a Szentsei-daloskönyvben ilyen adatok találhatók: *bárát, szárkának, Várgáknak, mágát, tátárral, hullátását, szágát, jávára, hálalodbul, mulátságom* stb., ahol az első *á* nyilvánvalóan *á-t* jelöl. BENKŐ LORÁND szerint itt az *á* későbbi – lehet, hogy egyes vidékeken meglehetősen fiatal – hasonító hatásával van dolgunk (BENKŐ 1957: 89).

A jelenség kialakulásának megítélésében az ómagyar *á* és *á* hangok együttes meglétéből kell kiindulnunk. Fonológiaiilag az egyetlen megkülönböztető jegy, a rövidség – hosszúság egy adott időszakban kevés lehetett a két fonéma szilárd elkülönítéséhez. „Az *á-á* oppozícióját a fonológiai rendszer úgy erősítette fel, hogy az *á* és *á* között fellépő disszimilációval megváltoztatta vagy az *á*, vagy az *á* főnikus szubsztanciáját. A fellépő elhasonító hatás következtében vagy az *á* labializálódott *a*-vá, és az *á* maradt többé-kevésbé változatlanul, vagy az *á* őrződött meg és az *á* labializálódott *ā*, *ó* fonémává. BENKŐ bizonyította, hogy az általános *á*-zás és *ā*-zás függvényei egymásnak. Ezért alakult ki az általánosan *á*-zó palocságban az *á* > *ā* labializáció. Az elhasonító hatás azonban lehetett ellentétes irányú is. Így alakulhatott ki egyes nyelvjárások fonémarendszerében az *á-ā*, más nyelvjárásokéban és a közmagyarban az *a – á* oppozíció. Az *á* labializációja bizonyos területeken az *á* előtt megrekedt, s rendszerszerűen stabilizálódott. A hangrendszer egésze nézve az *á*-zás megőrzött régiség” (MURÁDIN 1981: 191–192).

A jelenség csallóközi példáit először IMRE SAMU és KÁLMÁN BÉLA közölték szlovákiai nyelvataszgyűjtő útjuk első állomásáról, Nemeshodosból. Megjegyzik, hogy az *á* előtti szótagok *a*-ja helyén igen sok helybeli lakosnak a nyelvében az *á* és az *e* közötti hangot találtak. Ezeket Imre Samu *ā*-val, Kálmán Béla pedig *ę*-vel jelölte. Példáik a következők voltak: *kālász, bārázdo, rākjá, āpját, āpjájé, tākārmárrépa, kārālābi, sālato, pālanta, kápáll, āgácifa, mādár, mādārfi, āggyátok, legālābb, pēlānk, pēllás, gerādics, lepát, kēnāl, kēccsánok, nēdrág, kēbát, őregenýám, kōrōsztenýám, kizsgezdákno, hēlāndik, megát, tértkēlács, hētár, gyēmlāl, kēntár, sejtár, kēnász, zēbáll, ēkármit*. A szerzők HORGER ANTAL idézik, aki az erdélyi Szakadát nyelvjárásában megfigyelt *kēlács, hēsznāl, Ketát, ennyát*, stb. példáiban jelentkező *ē ~ e-t* elhasonulással magyarázza: tehát nem *a > ē ~ e*, hanem *ā > ē ~ e* változással állunk itt szemben (KÁLMÁN–IMRE 1953: 515–517).

KOVÁCS ISTVÁN az *á* utáni asszociatív *o*-zást vizsgálta 35 csallóközi és mátyusföldi faluban. Adatainak elemzésekor megjegyzi, hogy „az északnyugati nyelvjárasterületnek ezen a részén az *á-t* megelőző szótag helyén *e-t* (*ē-t*) találunk egy kisebb területen, pl. *bernáro, telálot, medárnok, epánok, enýánok, keszánok, ekácfo, vesárnop, elázotos, seláto, medárnok, epánok, enýánok, cseládbo, hejdenábo, keszánok, kepánok, ekácfo, vesárnop, elázotos, seláto, medárnok, epánok, enýánok, cseládbo, hejdenábo, hesznáro* (Felsőszeli), *vesárnop* (Vághosszúfalu), *sebálytolan* (Bős), *lekáso, ekácfo, hejmávó, kelepáccsó, megyerázottó, medárnok, keszánok, kepánok, vesárnop, neptár, lepát* (Pered), *helásznok, kepájo, keszánok, telálot, sebálytalan, cseládaba, kelepáccsó, hejdenábo, megyerázattal, hesznáro* (Nyárasd). Feltűnő, hogy a *hejdenábo, kelepáccsó, megyerázattó* szavakban nemcsak az *á-t* közvetlenül megelőző szótag rövid *a*-ja disszimilálódik, hanem az előtte álló második szótag *a*-ja is. Mivel máskor nem fordul elő ilyenfajta *e*-zés, ezért ezt a hangváltozást az *á* disszimiláló hatásának kell tekintenünk akár közvetve, akár közvetlenül, s az asszociatív hangváltozások közé kell sorolnunk” (KOVÁCS 1963: 102–103). Az *á* előtti szótagban lévő *a* illabiális ejtésének közölt változatai tehát ugyanahhoz a jelenséghez tartoznak.

Az *á* előtti illabiális *á* használatával kapcsolatban IMRE SAMU a nyelvatalasz anyagát összegezve megjegyzi, hogy az asszociatív *á*-zás fenti típusai az említett részekben már

erősen bomlóban vannak, s mindenütt jelentkezik a *kapál*, *apját* típusú változat is (IMRE 1971: 286). A jelenség csallóközi gyakoriságának vizsgálatáról ez idáig nincs tudomásunk. Az *á* előtti illabiális *á*-zás használatáról az érintett területen az eddigi legteljesebb nyelvföldrajzi képet A magyar nyelvjárások atlasza (MNYA.) alapján ismerhetjük meg. A jelenséget az MNYA. három csallóközi kutatópontján (Csallóközcsütörtök, Hodos, Izsap) 38 címszóban vizsgálhatjuk. Ezek közül csupán egyetlen kérdésnél jelentkezett mindhárom kutatópontra a tárgyalt jelenség. A **vasárnap** címszó mindegyik kutatópontra *vésárnap* alakban realizálódott. Különbségek figyelhetők meg a három kutatópont között a tárgyalt jelenség gyakoriságában. Csallóközcsütörtökön 35, Hodosban 32, ám Izsapon csupán 4 címszó példáiiban jelentkezett az *á* fonéma előtt illabiális *á*. Az atlaszadatok alapján a jelenség a Csallóköz nyugati és középső részén volt erősebb, délen gyengébb. Az illabiális *á* fonéma realizációi is nagyon változatos képet mutatnak. Leggyakrabban az előrébb képzett illabiális *ǎ* jelentkezett (30 címszó adataiban, pl. padlás: *pǎllás*), ezt követte az illabiális *ă* (28 címszó adataiban, pl. madár: *mădár*), majd ritkábban megjelent a nyíltabb labiális *a* (9 címszó adataiban, pl. halánték: *hălănték*) és a zártabb illabiális *ǎ* (7 címszó adataiban, pl. parázs: *pǎrǎzs*). Egyetlen, már említett példában pedig zárt *ē* alakban realizálódott az *a* fonéma (1 címszó adataiban: vasárnap: *vēsārnap*). Az MNYA. vizsgált példái alapján tehát megállapíthatjuk, hogy az atlaszgyűjtés idején az *á* előtti illabiális *á*-zás nem volt általános jelenség mindhárom csallóközi kutatópontra, viszont az illabialitás realizációi nagyon változatosak voltak.

Az MNYA. utáni újabb gyűjtések közül egy kevésbé ismert nyelvföldrajzi témájú szakdolgozat alapján is értékes megállapításokat tehetünk a tárgyalt nyelvjárási hangtani jelenség csallóközi megoszlásáról. CSÖLLE CSIZMADIA LÍVIA 1984-ben Három csallóközi falu (Nyárasd, Padány, Alistál) lexikai nyelvatlasza címmel 241 térképet közölt, melyek között az *á* előtti illabiális *á* használatával 10 térképlapon foglalkozott. Az *á* előtti illabiális *á*-zást a következő példákkal vizsgálta: **deszkakerítés:** *pālānk*, **padlásajtó:** *pállásajtó*, **parázs:** *pārāzs*, **szénvonó:** *pārāzskihúzó*, **fal** (ige): *zábāll*, **pókos** 'duzzadt <a ló lába>': *kāptās*, **disznópásztor:** *kānāsz*, **patkány:** *pātkān*, **darázs:** *dārāzs*, **békanyál:** *békānyāl*. Mindhárom kutatópont a Csallóköz középső részén terül el, mégis az adatok alapján csupán az egyik kutatópontra, Nyárasdon mondható gyakoribbnak az *á* előtti illabiális *á*-zás (CSÖLLEOVÁ-CSIZMADIAOVÁ 1984). A jelenség pontos nyelvföldrajzi megoszlására egy teljes kutatópont-hálózatú regionális nyelvatlasz adhatna választ.

3. A csallóközi kutatás. A közölt történeti és nyelvföldrajzi adatok megállapításai kellő kiindulópontot adnak a tárgyalt nyelvjárási jelenség szemléltetésére, az *á* hang sokféle változatát is felsorolják, de nem alkalmasak arra, hogy a lejegyzések pontosságát ellenőrizhessük, az adatok nincsenek hanggal szinkronizálva, nem vizsgálhatók az akusztikai jellemzők, és nem szemléltethetők térképen az *á* előtti asszociatív illabiális *á*-zás változásai és mai használata a Csallóközben, valamint nem vethetők egybe az adatok más adattárakkal, mérésekkel. Ezen hiányosságokra ad megoldást a VÉKÁS DOMOKOS – VARGHA FRUZZSINA SÁRA által kifejlesztett **B i h a l b o c s** szoftver, mellyel csallóközi szinkron nyelvjárási adatainkat kezeljük.

A kutatás 2010-ben kezdődött. Célja a csallóközi magyar nyelvjárások tájszóanyagának teljes kutatópont-hálózaton történő gyűjtése. A csallóközi településeken 280 kérdésből álló dialektológiai és 50 kérdéses szociolingvisztikai kérdőíves vizsgálat anyaga

képezi a nyelvi korpuszt. Falvanként 10-10 adatközlővel dolgoztunk. Ezen kívül szövegfelvételek is készülnek, valamint akusztikai fonetikai vizsgálathoz szükséges minimális szópárok gyűjtése is folyik. Az adatok informatizációja folyamatos. Eddig 10 kutatópont adatait sikerült feldolgozni, mely révén összesen 28935 adat áll a rendelkezésre. Az adatok gyűjtésébe a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karának magyar szakos hallgatói is bekapcsolódtak. Az eddig feldolgozott kutatópontok területi elhelyezkedését az 1. ábra mutatja.

1. ábra

A 2015-ig feldolgozott csallóközi kutatópontok

A térképen látható 10 kutatópont jól reprezentálja a Csallóköz területét. 4 kutatópont (Egyházgelle, Bodak, Csallóközkürt, Felsővámos) a terület felső részét, további 4 helyszín (Bős, Patas, Kulcsod, Csicsó) az alsó részt reprezentálja. Kontrollpontként egy mátyusföldi ö-ző község (Jóka), illetőleg egy észak-dunai település (Vágfüzes) adatai is feldolgozásra kerültek.

A feldolgozások eddigi eredményei már publikációk formájában is elérhetők. A meglévő adatok alapján részletesen bemutattuk a szórványos *ö*-zés, az *á* előtti illabiális *á*-zás, valamint az *á* utáni asszociatív *o*-zás egyes jellemzőit a vizsgált kutatópontokon (PRESINSZKY 2012; MENYHÁRT 2012; MENYHÁRT–PRESINSZKY 2013).

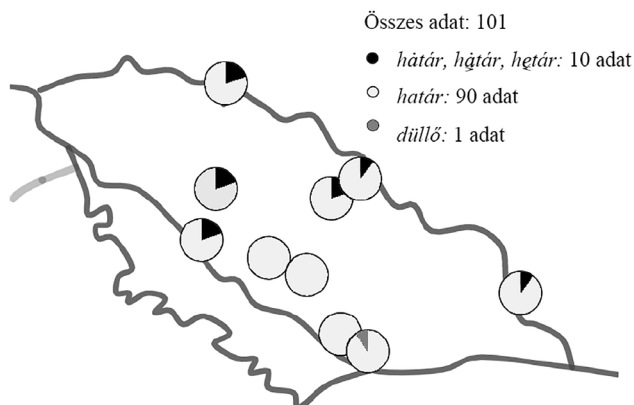
Egy korábbi tanulmányomban (PRESINSZKY 2012) a kérdőívünkben szereplő és e jelenségre vonatkozó összes címszó válaszainak megoszlását már megvizsgáltam. Bemutattam az *á* előtti asszociatív illabiális *á*-zás gyakoriságát az eltérő fonetikai helyzetekben is. A jelenség előfordulását vizsgáltam hangsúlyos helyzetben, szó elején, hangsúlytalan helyzetben, valamint hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben egyszerre.

A továbbiakban a kérdőíves gyűjtés egy kiválasztott címszavával szemléltetem az *á* előtti asszociatív illabiális *á*-zás mai gyakoriságát a vizsgált kutatópontokon a Bihallócs segítésével generált térképekkel szemléltetve. A térképek gyakorisági megoszlásokat szemléltetnek, amelyeket a megkérdezett beszélők szociológiai jellemzői (életkora és iskolázottsága) alapján is össze lehet hasonlítani egymással. Ezeknek a többdimenziós térképeknek a módszere számítógépes dialektológiai alapon azonos A moldvai csángó nyelvjárások atlasza informatizált változatát (VÉKÁS 2007; BODÓ 2011) és A magyar nyelvjárások atlasza ellenőrző gyűjtéseinek szövegfelvételeit (VARGHA 2011) feldolgozó kartográfiai megoldásokkal.

A szemléltető példa a **határ** címszó. A 2. ábrán látható, hogy a feketével jelölt nyelvjárási *hátár* és annak realizációit tartalmazó változatok együttvéve is csupán az adatok 10%-át adják, és használatuk főként a Csallóköz felső és középső kutatópontjaira korlátozódik.

2. ábra

Mi a neve annak a területnek a községben kívül, ahol a szántóföldek vannak?

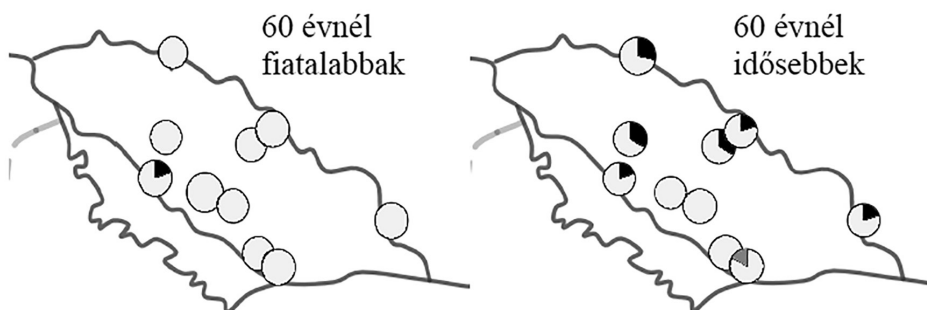

A nyelvjárási változatok megjelennek Jókán, Egyházzellében, Bodakon, Csallóközkürtön, valamint kisebb arányban Felsővamosban és Vágfüzesen. A köznyelvi változat kizárólagos az alsó kutatópontokon (Bős, Kulcsod, Csilizpatas). Egy alkalommal jelent meg még válaszként a *düllő* 'dülő' változat Csicsón.

Ha az adatokat életkor szerint rendezzük, akkor a 3. ábrán látható, hogy a 60 év-nél fiatalabbak (45 adatközlő) körében csupán egy adatközlő tartozott azok közé, akik a nyelvjárási jelenséget használták. Az *á* előtti asszociatív illabiális *ã*-zás főként a 60 évnél idősebbek (56 adatközlő) között jelentkezett. Az ábra jól szemlélteti, hogy a jelenségre nagy hatással van az életkor. Az adatokat ugyanígy rendezhetjük iskolázottság, nemek, származás, vallás, foglalkozás szerint, ám ezek alapján nem különülnek el olyan élesen az eredmények, mint az életkor szerint.

3. ábra

A *határ* címszó válaszai életkor szerint

A jelenségre vonatkozó összes címszó (24) válaszainak megoszlását vizsgálva (PRE-SINSZKY 2012) az nyert megerősítést, hogy az *á* előtti illabiális *á*-zás leginkább a Csallóköz felső és középső részére jellemző. Az illabiális *á* hanggal közel azonos arányban jelentek meg annak *ǣ* ~ *ɛ* realizációit tartalmazó változatok. Az eltérő fonetikai helyzetek (szó eleje, hangsúlyos helyzet, hangsúlytalan helyzet) nem befolyásolták lényegesen az *á* előtti illabiális *á*-zást. Az adatok életkor szerinti csoportosítása alapján elmondható, hogy a nyelvjárási változat a 60 évnél idősebbek körében volt gyakoribb. Az adatok iskolázottság szerint nem különböztek el élesen minden esetben: a magasabb iskolázottságú adatközlők körében is megjelentek a nyelvjárási változatok. A jelenség összesített előfordulása azonban a szinkrón gyűjtés során ritkának mondható.

4. Az akusztikai fonetikai vizsgálat. A továbbiakban a lejegyzés és a hang összekapcsolásából eredő újabb kutatást és annak eredményeit ismertetem. A Bihalbocs keresőfelületén megjelenő informatizált adatok egyben hangzó adatok is. Ez azt jelenti, hogy ha rákattintunk a lejegyzett változatok mellett szereplő négyzetekre, akkor meghallgathatjuk az adatokat, és a lejegyzést is bármikor változtathatjuk, pontosíthatjuk. A füllel hallható különbségeket az illabiális *á*, valamint annak zártabb és előrébb képzett variánsai között a lejegyzésben is jelöltük. A Bihalbocs segítségével azonban akusztikai mérésekkel pontosíthatjuk a lejegyzést.

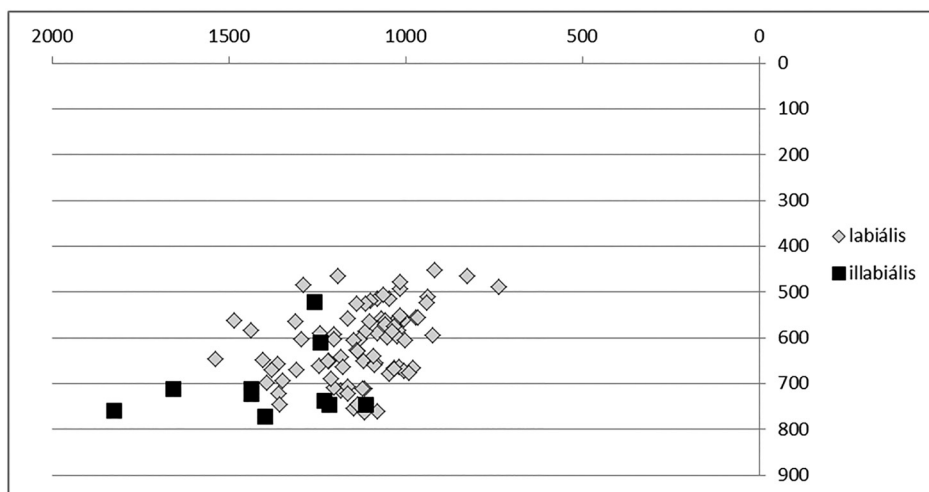
Az akusztikai vizsgálat során a beszédhangok frekvenciaszerkezetét elemezzük. A beszédhangok összetett hangok, amelyek az időben változnak és széles frekvenciatartománnyal jellemezhetők. Ebben a tartományban található az alaphang, a felhangok, a formánsok, a zörejösszetevők, tehát azok a komponensek, amelyek a beszédhangok frekvenciaszerkezetét létrehozzák. A 100-8000 Hz-es tartományban megjelenő összetevők akusztikailag egyértelműen jellemzik a beszédhangokat. Magánhangzóink formánsszerkezetében az első és a második formáns értéke rendszerint egyértelműen meghatározza a magánhangzó minőségét. Ezek az értékek azonban még ugyanazon beszélő izolált ejtésében is nagyfokú variabilitást mutatnak. Ezért nem szabhatók meg határértékek. A fonetikai szakirodalom alapján az *á* és az *a* formánsértékeinek tájékoztató adatai szerint abból indulunk ki, hogy az *á* hang első és második formánsának értéke 200-300 Hz-cel több, mint az *a* hangé (GÓSY 2004: 115). Hangsúlyoznunk kell azonban még egyszer, hogy ez nem sarokpont, csupán tájékoztató jellegű adat.

A csallóközi kérdőívünkben két címszó segítségével, hasonló fonetikai helyzetben, 100 adatközlő atlaszkérdésekre adott egyszavas válaszaiban vizsgáltam meg az *a* hang formánsértékeit. Az egyik szó a már említett *határ*, a másik pedig a *haza*. Feltételeztem, hogy a *határ* szó *a* magánhangzójának formánsértékei (az *á* előtti asszociatív illabiális *á*-zás hatásaként) magasabbak lesznek, mint a *haza* szó első szótagjában, függetlenül attól, hogy hallhatók-e a különbségek vagy sem. További célom az volt, hogy a mérési adatok segítségével jobban pontosítsam a Csallóközben hallható illabiális *á* hang fonetikai tulajdonságait. Ehhez a Bihalbocs segítségével külön fájlokba másoltam ki minden adatközlőtől a *határ* és a *haza* címszavak hangzó adatait, valamint a hozzájuk tartozó információkat. Ezeket a fájlokat a Praat akusztikai szoftverbe konvertáltam, majd megmértem bennük az *a* hangok formánsértékeit. A megmért első és második formánsértékeket táblázatba rendeztem (egy Excel táblázatba, mely 864 adatot tartalmazott), majd értékeltem az adatokat. Ezúton is köszönöm Vargha Fruzsina Sára segítségét a mérések pontosításában és értékelésében. Az

adatok értékeléséhez két kategóriát alakítottunk ki. Külön értékeltük azokat az adatközlőket, akiknél jól hallható a kétféle *a* hang közötti eltérés, és kíváncsiak voltuk a formánsértékek különbségeire azon adatközlők körében is, akiknél füllel nem hallottunk eltérést. A 4. ábra az *a* fonéma F1, F2 értékeit mutatja a *határ* szó első szótagjában az összes adatközlőnél. A függőleges tengely az első formánsértékeket (F1), míg a vízszintes a második formánsértékeket (F2) mutatja. Látható, hogy az illabiális *á* hangot ejtő adatközlők adatai két kivételtől eltekintve szépen elkülönülnek. Az adatok szerint főként az F1 értékek növekedtek egységesebben. A szürke kis négyzettel jelölt labiális *a* hang esetében ez az érték legtöbbször 500–700 Hz, a feketével jelölt illabiális *á*-nál 700–800 Hz közé került. Az F2 értékeinél nem figyelhető meg ilyen éles különbség. Az értékek legtöbbször 1000–1500 Hz közé kerültek.

4. ábra

Az *a* fonéma F1, F2 értékei a *határ* szó első szótagjában az összes adatközlőnél

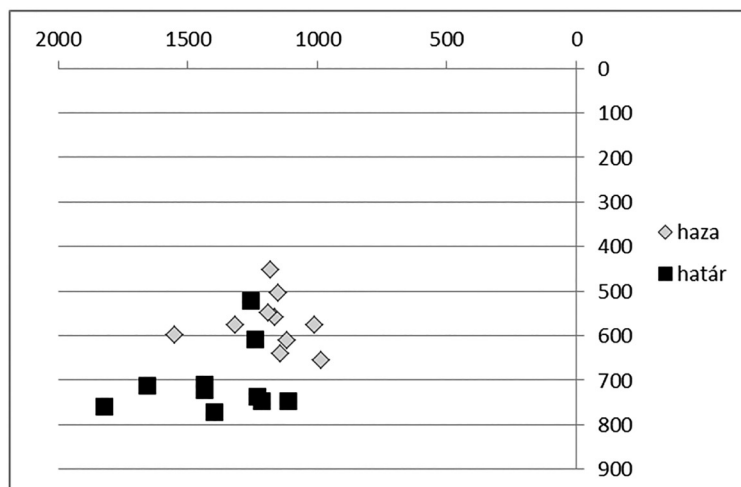

Az adatok további rendszerezésével azt is megvizsgáltuk, milyen különbségek vannak mindkét szó (a *haza* és a *határ*) F1 és F2 értékei között az egyes adatközlők esetében. Kimutattuk, hogy ahol füllel is hallottuk a különbséget (1. kategória), ott van kisebb-nagyobb különbség: az F1 és az F2 is magasabb a *határ*-ban, vagyis maga a hang illabiálisabb és palatálisabb. Az ő esetükben akusztikai vizsgálattal tehát jól igazolható az *a* hang eltérő frekvenciaszerkezete *á* előtti és nem *á* előtti szótagban. A *határ* szó *a* hangjának F1 értékei 700–800 Hz közé esnek, míg a *haza* szó első *a* hangjáé 450–650 Hz közé esve alkottak jól elkülönülő halmazt (5. ábra).

Érdekes, hogy van ilyesmi különbség azoknál is, akiknél nem hallottunk különbséget. (Őket a 2. kategóriába tettünk.) Ebben a csoportban is több helyen látható volt a különbség a formánsértékek között. Ez az eltérés utalhat arra, hogy más nyelvjárássú beszélőktől az ő ejtésük is valamennyire eltér, de amíg nem vizsgáltuk ezt konkrétan más nyelvjárássú beszélőkkel, addig ezt nem lehet egyértelműen kijelenteni. Azt ugyanis nem tudjuk, hogy ha vennénk 100 más nyelvjárássú adatközlőt, akiknél nem várunk különbséget, ott mi történne ezekkel az értékekkel.

5. ábra

Az *a* fonéma F1, F2 értékei a *haza* és a *határ* szó első szótagjában az illabiális *á* hangot ejtő adatközlőknél

5. Összegzés. Az *á*-t megelőző szótagban lévő *a* hang illabiális megvalósulását áttekintve leszögezhetjük, hogy e jelenség mind a nyelvtörténeti, a nyelvföldrajzi és a fonetikai megállapítások szerint is nemcsak *á*-zásnak, hanem asszociatív *á* ~ *e*-zésnek tekinthető a Csallóközben. Az MNyA., valamint az azt megelőző és követő vizsgálatok kelően bizonyítják az illabiális variánsok sokszínűségét. A jelenség pontos regionális nyelvföldrajzi megoszlásának kérdéseire egy teljes kutatópont-hálózatú csallóközi nyelvatlasz adhatna választ. A megkezdett kutatás eddigi eredményei alapján megállapíthatjuk, hogy az *á* előtti asszociatív *á*~*e*-zés összesített előfordulása a kérdőíves gyűjtéssel nyert szinkron adatok között ritkának mondható. Megjelenése főként a Csallóköz középső és felső kutatópontjaira korlátozódik. Az illabiális változat a 60 évnél idősebbek körében volt gyakoribb. A csallóközi adatokon elvégzett akusztikai mérések eredményei a vizsgálat előtt megfogalmazott hipotézist alátámasztották. Az *a* hang hallható sajátos illabiális hangszíne az *á* előtti szótagban akusztikai adatokkal támasztható alá. A mérések további fontos megállapítása, hogy csallóközi adatközlőink körében az illabiális *á* nem csak nyiltabb, hanem jellemzően palatálisabb ejtésű, mint az *a*. A vizsgált jelenség instabilitása figyelhető meg, mely a nyelvi rendszeren belüli változatosságban, a nyelvföldrajzi visszaszorulásban és a köznyelvvél való kiegyenlítődéskben nyilvánul meg.

Kulcsszók: *á* előtti asszociatív illabiális *á*-zás, nyelvföldrajz, akusztikai elemzés, Bihallócs, Praat, Csallóköz.

Hivatkozott irodalom

E. ABAFFY ERZSÉBET 2003. Hangtörténet. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest. 106–128, 301–351, 596–609, 710–718, 789–799.

- BÁRCZI GÉZA 1967. Hangtörténet. In: BENKŐ LORÁND szerk., *A magyar nyelv története*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 95–180.
- BENKŐ LORÁND 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BODÓ CSANÁD 2011. A nyelvi változás vizsgálatának lehetőségei Moldvában. In: BÁRTH M. JÁNOS – VARGHA FRUZSINA SÁRA szerk., *Hangok – helyek. Tanulmányok dialektológiai adattárak és helynévtárak számítógépes feldolgozásáról*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 33–59.
- CSÖLLEOVÁ-CSIZMADIAOVÁ LÍVIA 1984. *Három csallóközi falu (Nyárasd, Padány, Alistál) lexikai nyelvatlasza*. Szakdolgozat, Comenius Egyetem, Pozsony.
- GÓSY MÁRIA 2004. *Fonetika, a beszéd tudománya*. Osiris Kiadó, Budapest.
- IMRE SAMU 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- IMRE SAMU – KÁLMÁN BÉLA 1953. A szlovákiai nyelvatlaszgyűjtő út néhány nyelvészeti tanulsága. *Magyar Nyelv* 49: 514–523.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2003. A magyar nyelvjárások területi egységei. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 262–324.
- KOVÁCS ISTVÁN 1963. Az á utáni o-zás az északnyugati nyelvjárás-terület északi részén. *Magyar Nyelvjárások* 9: 89–104.
- MENYHÁRT JÓZSEF 2012. Kis kácsa fürdik. Egy csallóközi nyelvjárás jelenség vizsgálata. In: SIMON SZABOLCS – TÖRÖK TAMÁS szerk., *A tudomány vonzásában: Köszöntő kötet a 70 éves Vörös Ottó tiszteletére*. Selye János Egyetem, Komárom. 131–144.
- MENYHÁRT JÓZSEF – PRESINSZKY KÁROLY 2013. A szórványos ő-zés vizsgálata a Csallóközben generációk és iskolázottság szerint. In: KONTRA MIKLÓS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában: Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia (Szeged, 2012. augusztus 30. – szeptember 1.) előadásaiból*. Gondolat Kiadó, Budapest. 444–458.
- MENYHÁRT JÓZSEF – PRESINSZKY KÁROLY – SÁNDOR ANNA 2009. *Szlovákiai magyar nyelvjárások*. Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra.
- MNyA. = *A magyar nyelvjárások atlasza* 1–6. Szerk. DEME LÁSZLÓ – IMRE SAMU. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968–1977.
- MURÁDIN LÁSZLÓ 1981. Az asszociatív á-zás elterjedtsége a romániai magyar nyelvjárásokban. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 25/2: 185–192.
- PRESINSZKY KÁROLY 2012. A csallóközi kálács. Az á előtti asszociatív illabiális á-zás nyelvföldrajzi jellemzői a Csallóközben. In: SIMON SZABOLCS – TÖRÖK TAMÁS szerk., *A tudomány vonzásában: Köszöntő kötet a 70 éves Vörös Ottó tiszteletére*. Selye János Egyetem, Komárom. 111–129.
- VARGHA FRUZSINA SÁRA 2011. Beszélő térképek A magyar nyelvjárások atlaszából. In: BÁRTH M. JÁNOS – VARGHA FRUZSINA SÁRA szerk., *Hangok – helyek. Tanulmányok dialektológiai adattárak és helynévtárak számítógépes feldolgozásáról*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 151–169.
- VÉKÁS DOMOKOS 2007. Számítógépes dialektológia. In: GUTTMANN MIKLÓS – MOLNÁR ZOLTÁN szerk., *V. Dialektológiai Szimpozion*. Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szombathely. 289–293.

The use of short unrounded /a/ before /a:/ in Rye Island

This paper discusses the history and distribution of a dialectal phonological phenomenon known as the associative use of short unrounded /a/ in the environment of a following /a:/, based on the literature of historical linguistics and dialectology. Then, using synchronic dialect data and the methods of computer-assisted dialectology, the linguistic-geographic and acoustic-phonetic properties of this phenomenon as it occurs in Rye Island (Csallóköz, Slovakia) are presented. Fieldwork on Rye Island dialect data began in 2010, with the aim of compiling a regional dialect atlas. The

construction and processing of the database was done with the BihalBocs dialectological software, making it possible to align recorded data with sound recordings, to continually check them, and to study them in ways that researchers' aims require. The paper points out the instability of the phenomenon under study, as revealed by its variability within the language system, its geolinguistic retreat, and its levelling with corresponding standard forms.

Keywords: associative use of short unrounded /a/ in the environment of a following /a:/, geolinguistics, acoustic analysis, BihalBocs dialectological software, Praat acoustic software, Rye Island.

PRESINSZKY KÁROLY
Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

SZEMLE

Standarddeutsch im 21. Jahrhundert

ALEXANDRA N. LENZ, MANFRED M. GLAUNINGER Hg. Vienna University Press, Göttingen, 2015.
Wiener Arbeiten zur Linguistik. Band 1. 250 lap

A köznyelv kérdésköre több szempontból: oktatási, nyelvi változási, nyelvreírási, nyelvművelési, nyelvpolitikai tekintetben egyaránt az időszerű nyelvtudományi kutatási területek közé tartozik. A hazai szakirodalomból is jól ismertek az olyan fogalmak, amelyek a köznyelvvél is így vagy úgy összefüggésben vannak, mint például a regionális köznyelviség, a köznyelvietlenedés, a köznyelvesülés, az át- és szétrétegződés, a standard-ideológia, a standardellenesség, az anyanyelvoktatás. Az ismertetendő munkában, amelynek középpontjában az ausztriai német köznyelv áll, azok a kérdések kerülnek terítékre, amelyek a németországi, ausztriai és svájci német nyelvi standardnak össznémet nyelvi tekintetben fontosnak mutatkoznak. Így egyebek mellett a német nyelvi többközpontúság kérdése s az informatikai korszaknak is köszönhető, az emberek nyelvi mentalitásában, véleményalkotásában bekövetkezett és folyamatban levő változások, nemkülönben a percepció vizsgálatoknak az elmélettel részben szembemenő eredményei. Ez utóbbira gondolva fogalmazott GLAUNINGER így: jól teszi a nyelvészet, ha nem csukja be a szemét az empirikus kutatási eredmények előtt (157). Mivel úgy tűnik, hogy a nyelvváltozatokkal a német nyelvtudományban foglalkoznak már jó ideje a legalaposabban, a nyelvváltozat-kontinuum mozgásának megfigyeléséből levonható következtetések tanulságosak a magyarral foglalkozó kutatók számára is. A kötet kilenc tanulmányt tartalmaz. Nem szólok mindegyikről, csak azokról, amelyek benyomásom szerint a magyar nyelvészek számára fontosabbak.

A bevezetőben két neves nyelvész, LENZ és GLAUNINGER kutatómódszertani kérdéseket is szóba hoz. Hangsúlyozzák, hogy az újabb kutatásokban egyre inkább teret nyer a nyelvvidinamika-alapú változat(osság)nyelvészet, az interakcionális szociolingvisztika, valamint a modern nyelviattitűd- és percepciókutatás. Nyelvhasználati szempontból alapvetően fontosnak tartják a megváltozott és változó környezetet, a globalizálódás terjedését és a világot átfogó kommunikációs horizont létrejöttét, amelyeknek a történelmi mértékű társadalmi változások felgyorsításában és intenzívvé tételében döntő szerepük van.